

Doktori disszertáció tézisei

**Az 1956-os forradalom
és a restauráció a Műegyetemen**

Horváth Zsolt

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Budapest, 2014

1956. október 22-én a kortársak számára korábban elképzelhetetlen, egyben katartikus események zajlottak a budapesti Műegyetem központi épületének aulájában, a kommunista ifjúsági szervezet nagygyűlésén. A gyűlésen elhatározott másnapi tüntetés az 1956-os forradalom nyitányát jelentette. A mérnökhallgatók, együtt a többi egyetemistával és főiskolással, október 23-ig a társadalom elégedetlenségének, változások iránti igényének megfogalmazói, a tömegmozgalom katalizátorai voltak. 23-án estére azonban – a fegyveres harc kitörésével – az események túlhaladtak rajtuk, a diákok már nem játszottak vezető szerepet azok alakításában. A forradalommal foglalkozó munkák e tekintetben konszenzust mutatnak. Ugyanakkor, talán az egyetemisták szerepének változása, talán a szerteágazó forrásanyag, talán az emlékeiket megfogalmazó egykori szereplők nagy száma miatt, de monografikus szintézis az 1956. őszi ifjúsági-egyetemi mozgalmakról mindeközéig nem készült. Ugyanez a helyzet az egyik legfontosabb felsőoktatási intézmény esetében is: a Műegyetem 1956-os történetéről a visszaemlékezés-gyűjteményeken és résztanulmányokon kívül saját munkákon kívül összefoglaló feldolgozás – amely kitérne az előzményekre, továbbá a forradalom utáni eseményeken kívül a restauráció és a megtorlás történéseit is tárgyalná – a mai napig nem készült.

A disszertáció forrásai

A hatalmát a szovjet fegyverek segítségével visszaszerző kommunista párt az 1956-ban történeteket legitimációs okból ellenforradalomnak minősítette, és emiatt a kérdés a pártállam viszonyai között a rendszerváltozásig kikerült a történeti kutatás köréből. Ezen kereten belül is inkább a megtorlás, mint a mégoly determinált párttörténetírás termékének tekinthető az országos és megyei propagandakiadványok nyomdokain elkészített műegyetemi „fehér könyv”, az *A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem szerepe az 1956. október–novemberi ellenforradalomban* című dokumentum. A kéziratban fennmaradt összeállítás részletekig menően jól értesült szerzői nyilvánvalóan tanulmányozhatták a műegyetemi eseményekben érintett letartóztatott személyek vizsgálati anyagait és a fegyelmi eljárások jegyzőkönyveit. A szöveg alapkoncepcióját tekintve természetes módon követi a hivatalos felfogást, a nagyrészt belügyi forrásanyagból következően tendenciózus, az „ellenforradalmároknak”, „árulóknak” tekintett „felelősöket” gátlástalanul befeketítő feldolgozása az eseményeknek – ezzel együtt roppant adatgazdagságával kitűnik az 1980-as évek végéig jellemző propagandamunkák sorából.

Az 1956-os forradalom kutatásában az ideológiai tabuk megszűntével a rendszerváltozás gyökeres fordulatot hozott. Az addig elzárt források kutathatóvá váltak, a

feldolgozás pedig megszabadult a politikai determinációtól. Témánk szempontjából egyszerre találkozunk forrásbőséggel és a dokumentumok hiányával. Az 1956-os forradalmat megelőző és azt követő időszakról bőségesen állnak rendelkezésre levéltári források a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában – különösen a Művelődésügyi Minisztérium és elődintézményei anyagaiban –, valamint a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában. A legfontosabb MDP- és MSZMP-dokumentumok tudományos igényű forráskiadványokban is hozzáférhetők. A forradalom két hete ugyanakkor nem kedvezett a „hagyományos” irattermelésnek. Ráadásul november 4-én a szovjet támadás hírére dokumentálhatóan iratmegsemmisítés kezdődött az egyetemen. A forradalom utáni megtorlás kapcsán keletkezett iratok bőséges tárháza az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára. A forrásokon belül külön csoportot képeznek ezek az iratok, a feljelentésektől a hatósági szervek által folytatott, módszeres adatgyűjtéseken át a rendőrségi vizsgálatokig, kihallgatási jegyzőkönyvekig, valamint a periratok, amelyek, ha lehet, ideológiai-hatalompolitikai szempontból még a nyomozati anyagoknál is jobban „átértelmezettek”. Ezen iratcsoport használata a ténylegesen létező forráshiány miatt nehezen nélkülözhető, miközben sok esetben a legalaposabb forráskritikával sem lehet információhoz jutni a forradalomban történekről, legfeljebb a megtorló gépezet működéséről.

A források közzétételében 1989-től kezdődően a történettudomány pótolta az adósságát. A faksimilét tartalmazó sajtó- és aprónyomtatvány-gyűjtemények talán a legteljesebben rendelkezésre álló forráscsoportjai a forradalom tizenhárom napjának. Vida István vezetésével folyt egy nagyszabású forrásfeltárás, amelynek eredményeként 2007-ben *Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958. Forradalom – ellenállás – megtorlás* (Bp., 2007.) címmel megjelent egy hosszabb bevezető tanulmányt is tartalmazó részletes forráskiadvány. A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség szervezésében szintén készült egy dokumentumkötet (*Magyarországi világi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban*. Bp., 2007.), amely azzal, hogy a forrásokon túl intézményenként tanulmányt, ajánló bibliográfiát és kronológiát is tartalmaz, a kérdés iránt érdeklődők egyik első számú tájékozási pontja. A Budapesti Műszaki Egyetemen 1992-ben jött létre a Műegyetem 1956 Alapítvány, melynek célja a forradalom egyetemét és a hallgatókat érintő adatainak, dokumentumainak az összegyűjtése. Az alapítvány tevékenységének köszönhetően több fontos forráskiadvány és emlékezésgyűjtemény is kiadásra került. A műegyetemi levéltár korábbi munkatársa ugyancsak készített egy forráskiadványt (*A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki*

Egyetem részvétele az 1956-os forradalomban. Bp., 1994.), főleg a levéltár 1956-tal kapcsolatos anyagaiból, illetve magánarchívumok dokumentumaiból.

Az írott források hiányát 1956 esetében a visszaemlékezésekkel, életútinterjúkkal igyekszik áthidalni a kutatás. A műegyetemi történésekre visszaemlékezők szinte kivétel nélkül akkori diákok. Az eseményekre, amelyekről személyes tapasztalatot szereztek egykor, minden résztvevő – természetes módon – másként emlékszik, más mozzanatot tart fontosnak. Szövegeikben, interjúikban, vallomásaikban gyakori alaphelyzet, hogy reflektálnak az azóta eltelt idő során megismert tényekre és interpretációkra; teszik mindezt az „igazságkeresés” szándékával, saját emlékeiket ütköztetve a történeti feldolgozások megállapításaival. Visszatérő elem, hogy az emlékező „mindenütt ott volt”, azaz a legfontosabb események mindegyikének kortárs szem-, de legalábbis fültanúja; a „kötelező” események felsorolása igazolja az elbeszélést. A szemtanúnak egyedül saját, személyes emléke a hiteles, még akkor is, ha ez a kép az eltelt időn és az azóta megszerzett élettapasztalaton, tárgyi ismereteken átszűrődve átalakult és elbeszélésmódokkal, mítoszokkal telítődött. A visszaemlékezés ebben az értelemben tehát elsősorban a történelmi emlékezet forrása. Minderre figyelemmel mégis úgy véljük, ezen forrásanyag nélkül a Műegyetem 1956-os története – a rendelkezésre álló írott anyag természete miatt – torz, de legalábbis egyoldalú lenne, ez a forráscsoport segít értelmezni mind a – meglehetősen töredékes – írott korabeli dokumentumokat, mind a megtorlás során keletkezett jegyzőkönyveket. Disszertációnkban igyekeztünk forrásainkat folyamatosan ütköztetni egymással.

A Műegyetem az ötvenes években

Az 1956-os műegyetemi események központi helyszíne az egyetem lágymányosi épületcsoportja. 1956-ban valójában két intézmény működött itt – a Budapesti Műszaki Egyetem (BME), és az ebből 1952-ben elkülönített Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem (ÉKME) –, köszönhetően a Rákosi-korszak hagyományos egyetemi rendszert átszabó, sok kis szakegyetemet létrehozó felsőoktatási politikájának. A műszaki felsőoktatási intézményrendszer átalakításának a háttérében a szovjet mintát mechanikusan másoló, voluntarista gazdaságpolitika állt. A nagyszabású (nehéz)ipar-fejlesztés érthető módon óriási mértékben megnövelte a mérnökök iránti igényt. A hallgatói létszám alakulása közvetlenül igazodott a gazdaság- és társadalompolitika igényeihez, és követte az irányváltásokat is. Az értelmiségi képzés nagymértékű növelése együtt járt a felsőfokú oktatás tartalmi átalakításával, illetve az egyetemek hagyományos autonómiájának megszüntetésével. Az egyetemi átalakítások, az ipar szakemberszükségletének biztosítása a rendszer logikájából

adódóan szervesen összekapcsolódott az elitcsere, az új értelmiség megteremtésének politika által megfogalmazott céljával: a munkás- és parasztcsaládok gyermekei származásuk okán előnyt élveztek a felvételi vizsgán, különösen osztályidegenként besorolt társaikkal szemben. A hallgatói létszám bővítésével egyre égetőbb gond lett a helyhiányból fakadó zsúfoltság, mind az oktatás feltételei, mind a vidéki hallgatók elhelyezésére szolgáló, tömegszállás jellegű diákszállók tekintetében. Az érdek-képviselőt ellátni hivatott ifjúsági tömegszervezet, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) a problémák helyett a politikai kampányokra és az ideológiai nevelésre koncentrált, ezért 1956-ra végképp elvesztette tömegbefolyását. Az oktatás kérdéseinek áttekintésén túl a disszertációban bemutatjuk a hallgatók szociális helyzetét és életkörülményeit is.

Az október 22-i nagygyűlés

Az 1956/57-es tanév rendkívül feszült légkörben kezdődött. A diákok a felpezsdült politikai légkörben a követelések megfogalmazásának élére álltak. Szerke az országban évfolyamgyűlésekre, kollégiumi összejövetelekre került sor, többnyire spontán módon szerveződve, a politikai vezetés kritikátlan kiszolgálása miatt hitelét veszített hivatalos ifjúsági szervezet megkerülésével. 1956. október 16-án Szegeden a tudományegyetem diákjai, az orvostanhallgatók, a pedagógiai főiskolások és a zenetanárképző hallgatói, megtörve a párt ifjúsági tömegszervezetének monopóliumát, megalakították a felsőoktatásban részt vevő fiatalok független szervezetét, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét. A MEFESZ szervezői felhívást juttattak el valamennyi felsőoktatási intézménybe azzal a szándékkal, hogy mozgalmukat országos méretűre növeljék.

Dolgozatunkban részletesen bemutatjuk a forradalom nyitányát jelentő tüntetéshez vezető utat a MEFESZ megalakulásától a műegyetemi forradalmi pontok megszületéséig. Az október 22-i műegyetemi nagygyűlés, illetve a 23-i tüntetés közvetlen előzménye mindkét társegyetemen egy-egy diákszállóbeli gyűlés. Az ÉKME-n október 17-én, a Rózsa Ferenc Diákotthonban került sor erre. A hallgatók elsősorban diákszociális és tanulmányi sérelmeiket sorolták, miközben egyik-másik diák korábban elképzelhetetlen, radikális hangot ütött meg. A BME-n a Hess András téri központi diákszállóban 19-én este került sor egy, a menzai ellátás elégtelensége ellen tiltakozó, hirtelen összehívott tanácskozársra. A műegyetemisták először ekkor foglalták pontokba az építészmérnök hallgatókhoz hasonlóan akkor még döntően szociális elégedetlenségükből fakadó diákjóléti követeléseiket. A szociális kívánságok mellett a résztvevők, értesülve arról, hogy időközben Szegeden az egyetemisták megalakították független szervezetüket, általánosabb, az érdek-képviselőt érintő követeléseknek is

hangot adtak. A program az adott politikai rendszer keretei között túlmutatott konkrét tartalmán. Az önszerveződő gyűlést a kommunista párt megkísérelte ellenőrzése alatt tartani, azonban az irányítás kikerült a párt- és DISZ-aktivisták kontrollja alól.

A diákok azzal a céllal, hogy támogatást szerezzenek maguknak, a gyűlés másnapján elkezdtek terjeszteni követeléseiket. A BME vezetése rendkívüli nyilvános egyetemi tanácsulást tartott, amelyen a jelentős számú hallgató jelenlétében Gillemot László rektor támogatásáról biztosította a jobbító szándékú követeléseket, de feltételt is szabott: az egyetem rendjének megőrzését, az oktatás fegyelmezett folytatását. A diákok ekkor azonban már többet akartak. Megkezdődtek az évfolyamgyűlések, ahol képviselőket választottak az új, független diákszervezetbe. A Műegyetem mesterséges széttagoltsága nem akadályozta meg, hogy a hallgatók bizonyos kérdésekben együtt hallassák a hangjukat. 20-án, az építőipari egyetem Bartók Béla úti diákothonában is tanácskozásra gyűltek össze a diákok. A megbeszélésen a résztvevők az ÉKME október 25-re összehívott DISZ-fórumának 22-re, hétfőre történő előrehozása mellett foglaltak állást. A szervezők szándéka az volt, hogy közös álláspontot alakítsanak ki a Hess András téri pontokkal kapcsolatban. A hivatalos felszólalók a többezres tömegben háttérbe szorultak, a gyorsan radikalizálódó hangulatban a gyűlés résztvevői kimondták az egyetemi MEFESZ-szervezet megalakítását. A DISZ eredeti programjavaslata alapján elkezdődött a követelések újrafogalmazása, megtörtént a gátszakadás, kimondták a szovjet csapatok kivonulásának követelését. A diákok elhatározták, hogy követeléseiket beolvastatják a rádióban, majd a sikertelen próbálkozás után azon nyomban tüntetni akartak. A lelkes diákság utcára vonulási szándékának az egyetemi pártszervezet képviselőjében jelen lévő katonatiszt oktató, Marián István józan fellépésével sikerült elejét venni. A résztvevők ugyanakkor csatlakoztak a lengyelországi változások nyomán több felsőoktatási intézmény és szervezet részéről kezdeményezett másnapi felvonuláshoz.

A disszertációban részletesen elemezzük az egyetemisták programját. A műegyetemi követelések 10, 14 és 16 pontos változatban ismertek, tartalmilag nincs közöttük lényeges eltérés. A DISZ eredeti határozati javaslatának diákjóléti követelései mind kimaradtak, a pontok a politikai berendezkedést alapjaiban érintő változtatási igényt fogalmaztak meg: a szovjet csapatok kivonását, általános, egyenlő, titkos, többpárti választásokat, rendkívüli pártkongresszus összehívását, Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését, az összes politikai és gazdasági per felülvizsgálatát, az ártatlanul elítéltek teljes rehabilitációját, a Szovjetunióban fogva tartottak hazaszállítását, a személyzeti anyagok nyilvánosságra hozását. A teljes sajtószabadság követelése összekapcsolódott az önálló MEFESZ-lap kiadásának szándékával.

Az egyenlőségen alapuló magyar–szovjet gazdasági és politikai kapcsolatok kívánalma mellé bekerült a magyar–jugoszláv viszony rendezésének az igénye. A korábbi követelés, miszerint a közvélemény ismerhesse meg a magyar uránérc szovjet felhasználásának körülményeit, immár a magyar érdekű felhasználás kívánságaként fogalmazódott meg. E gazdasági követelések a politikaiakhoz hasonlóan a rendszer alapjait kérdőjelezték meg. A diákok programja saját körülményeik javításán túl az egész társadalomra kiterjedt: a munkások helyzetének javításához a létminimumot figyelembe vevő normarendezést és a munkásautonómia megteremtését tűzték ki célul, a parasztság esetében a termelőket sújtó beszolgáltatási rendszer felülvizsgálatát, valamint az egyénileg gazdálkodók állami elismerését, egyben támogatását követelték. A nemzeti érzés sérelmére utaló, a szovjet mintájú egyenruhával, illetve a nemzeti ünnepekkel kapcsolatos szimbolikus kívánságok ugyancsak kibővültek az 1949-ben bevezetett Rákosi-címer helyett az úgynevezett Kossuth-címer visszaállításának, valamint a zsarnok diktatúra jelképének számító Sztálin-szobor eltávolításának követelésével.

A tüntetés

A pontokba foglalt egyetemi követelések városszerte futótűzként terjedtek, a rölapok, plakátok terjesztésén túl a diákok felkeresték a többi felsőoktatási intézményt és a gyárakat is. A pártvezetés ugyanakkor délelőtt a szolidaritási tüntetés betiltása mellett döntött. A számtalan küldöttség, közte a Műegyetem delegációja által kifejezésre juttatott tömegnyomás, valamint a honvédség és a rendőrség vezetőinek véleménye, miszerint nincsenek felkészülve arra, hogy megakadályozzák a tömeg utcára vonulását, végül a tilalom visszavonására készítette az MDP-t.

23-án délelőtt a diákok a tilalom ellenére a tüntetésre készültek. A tanárok nemhogy nem gátolták a hallgatók szervezkedését, hanem a semleges magatartáson messze túlmenve határozottan kifejezésre juttatták, hogy azonosulnak hallgatóik mozgalmával. Délelőtt az ÉKME rektora rendkívüli egyetemi tanácsulást hívott össze, de a diákokat nem sikerült lebeszélnie az utcára vonulás tervéről. A hallgatók képviselőjét átvevő MEFESZ kitarzott eredeti szándéka mellett, de ígéretet tett arra, hogy a tüntetés fegyelmezetten fog lezajlani. A szervezők néma felvonulást hirdettek, az esetleges rendbontások megelőzésére zárt, egymásba karoló sorokat kértek. Az utcai demonstráció engedélyezéséről szóló hírt a Belügyminisztérium képviselői személyesen közölték a Műegyetem udvarán gyülekező tömeggel. A műszaki egyetemisták és a hozzájuk csatlakozottak menete 15 óra körül csendben indult el az előre eltervezett útvonalon a Bem-szobor felé.

A Bem tériig lényegében minden az előre eltervezett forgatókönyv szerint zajlott. A téren összezsúfolódott tömegben feltűntek az első Rákosi-féle címertől megfosztott lyukas zászlók, jelezve a hangulat radikalizálódását. Az egyetemi menet jószerivel be sem jutott a térre, az annyira megtelt a korábban érkezett tüntetőkkel. Miután lezajlott Bem táborkok szobrának megkoszorúzása, a műegyetemi szervezők az összekötők révén igyekeztek a hallgatókat az előre kihirdetett útvonalon visszairányítani az egyetemhez. Ez azonban csak részben sikerült, a többség a folyamatosan növekvő tömeghez csatlakozva folytatni akarta a felvonulást. Az egyetemisták továbbra is viszonylag zárt rendben a Margit hídon át Pestre, a Kossuth térre, majd a Petőfi-szoborhoz vonultak. A demonstráció után a diákok többsége békésen hazatért, miközben a tüntetés 24-ére virradó éjjel súlyos összecsapásokba torkollott. A Műegyetem mint intézmény kezdeményező szerepe a forradalom első napjának eseményeivel véget ért.

A Budai Egyetemi Forradalmi Albizottság

A forradalom időszakának műegyetemi történéseit, elszakadva a szorosán vett időrendtől – és az emlékezések szokásos eseménytörténetétől –, az újonnan létrejött intézmények, testületek köré csoportosítva dolgoztuk fel. Október 24-én a tanítás félbeszakadt. A fegyveres harc és a sztrájk kezdete után a felsőoktatási intézményekben éppen csak megalakult MEFESZ-szervezetek legaktívabb tagjai igyekeztek bekapcsolódni az eseményekbe. A legtöbb helyen spontán módon megszerveződött forradalmi diákbizottságok így tulajdonképpen az október 23-a után szervezetként háttérbe szorult MEFESZ folytatásaként jöttek létre, és lettek a legelső önszerveződő forradalmi önkormányzati képződmények. A két műszaki egyetem diákjai immár végképp intézményi különbség nélkül, együtt vettek részt a munkában. 25-én a Bartók Béla úti ÉKME-diákszálló forradalmi testülete részvételével létrehozták az egyetemi forradalmi bizottságok tevékenységének egyeztetésére az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot, egyben megalakították ennek két – budai és pesti – albizottságát. A budai testület többszöri átalakulása ellenére végig a Műegyetemhez kötődött.

Az egyetemistáknak a 23-i tüntetés előkészítése során kivívott társadalmi megbecsülését mutatja, hogy a konszolidáció érdekében eredményesen kapcsolódtak be a közellátás és a lakossági szolgáltatások biztosításába. A forradalmi bizottsággá átalakult diákbizottságaik révén, oktatóik segítségével igyekeztek segíteni a diákszállók és a menzák működését. Már október 26-án kapcsolatba léptek a XI. kerületi tanáccsal, felajánlva a diákok segítségét az élelmiszer-ellátás biztosításában, majd később a vidéki segélyszállítmányok és a vöröskeresztes küldemények szétosztásában. A Bartók Béla úti diákszálló az

öngondoskodásra képtelen idősök számára étkeztetést biztosított a menzán, de volt gondjuk a környéken lakó tanáraikra is: nekik a diákoktól készleteiből vittek élelmiszert. A kivívott magas társadalmi presztízsüket kihasználva az élet normalizálását segítették azzal, hogy a gyári munkásokat igyekeztek rábírní a sztrájk felfüggesztésére. Az egyetemisták a harcok kitörésétől kezdve részt vettek a közrend biztosításában, e tevékenységük nem különült el a kibontakozásért végzett politikai cselekedeteiktől.

Az oktatók Ideiglenes Forradalmi Bizottsága

A diákok önszerveződő tevékenysége mellett október végén a műszaki egyetemek oktatói is bekapcsolódtak a saját intézményeit megteremtő forradalmi mozgalomba. A 27-i és 29-i informális tanácskozások után 30-án sor került a két egyetem közös tanácsülésére. A résztvevők többsége egyetértett Gillemot rektor egyesítést és egyetemi autonómiát szorgalmazó álláspontjával, de Cholnoky Tibor, az építőipari egyetem rektora saját professzori véleményével szemben is ragaszkodott intézménye önállóságához. Ebben a kérdésben egyelőre nem született döntés, abban azonban megállapodtak, hogy a két egyetem vezető testülete közös, a kormányhoz címzett nyilatkozatban foglal állást a forradalom mellett, továbbá támogatásáról biztosítja a hallgatók követeléseit és cselekedeteit. Az egyetemek oktatói a következő napon azzal a céllal alakították meg közös átmeneti önkormányzati szervezetüket, az Ideiglenes Forradalmi Bizottságot, hogy a rend helyreállítása érdekében bekapcsolódjanak az ország építésének munkájába, illetve a szükséges tanrendi változtatásokkal elősegítsék az oktatás mihamarabbi újraindítását. A gyűlés, immár az ÉKME rektora egyetértésével, közfelkiáltással elfogadta a két egyetem újraegyesítését. A forradalmi bizottság tevékenységét mindvégig a konszolidáció sikere és a Műegyetem iránt érzett felelősség határozta meg. Az értékek védelmének érdekében kapcsolódtak be a nemzetőrség szervezésébe, de miután az egyetem a budai nemzetőrök központjává vált, a testület igyekezett az egységeket az időközben hivatalosan parancsnokká választott Marián Istvánnal együttműködve laktanyákba áthelyeztetni. Mindenáron meg akarták akadályozni, hogy az egyetem katonai célponttá váljon. Az oktatók forradalmi önkormányzati testületének tevékenységét a korábban is ismert jegyzőkönyvek mellett újdonságként a későbbi fegyelmi eljárások iratait felhasználva dolgoztuk fel.

Az egyetemi munkástanács

Október 31-én a sajtóban megjelent felhívásoknak megfelelően a két egyetem alkalmazásában álló adminisztratív és fizikai dolgozók is létrehozták öngazgatási szervezetüket. Ennek

tevékenységét egy sokáig lappangó iratanyag alapján sikerült rekonstruálnunk. Az ideiglenes munkástanács – amely átvette az egyetem forradalmi bizottságának politikai követeléseit – elsődleges feladatának szintén az egyetemen található értékes berendezések megőrzését tekintette. A testület a napi ügyek intézésében jórészt átvette a szakszervezeti bizottság feladatait: fogadták a beérkező élelmiszer- és ruhasegélyeket, majd gondoskodtak azok szétosztásáról a dolgozók és a diákszallók lakói között.

Műegyetemisták a nemzetőrségben

A forradalom kitörésével szinte egy időben létrejött diákszervezetek, valamint a súlyos utcai összecsapásoknak véget vető, október 28-án kihirdetett tűzszünet után megalakított oktatói forradalmi bizottság egyaránt a konszolidáció, a törvényes rend biztosítása érdekében cselekedtek. A széteső kormányzati szervek helyére lépő forradalmi öngazgatási testületek azonos céljai a forradalmi karhatalmi fegyveres erő, a nemzetőrség tevékenységében való részvételben találkoztak. A nemzetőrséghez Budapesten a felsőoktatási intézmények hallgatói közül a műszaki egyetemisták csatlakoztak a legnagyobb számban, azaz a diákok a 23-i tüntetést követően a forradalom második szakaszában, a konszolidáció megkísérlése idején újra tömegesen vállaltak szerepet az eseményekben.

Az első műegyetemi fegyveres egységek, forrásaink tanúsága szerint – ezzel némileg árnyaljuk az eddigi szakirodalom megállapítását – a nemzetőrség központi szervezését is megelőzve, a diákszallókban jöttek létre. A kerületi rendőrségek mind a vári központi diákotthon, mind a Bartók Béla és a Bercsényi utcai diákszallók lakóit megkeresték, hogy velük együtt adjanak fegyveres őr- és járőrszolgálatot, mert szükségük van a nagy tekintélyre szert tett diákok segítségére a közrend fenntartásában. A 23-án kitört harcokból többségükben kimaradó diákok elfogadták a felkéréseket, és részben a rendőrség által rendelkezésükre bocsátott fegyverekkel, részben fegyvertelenül, rendőri irányítással és részvétellel megkezdték a rendfenntartó szolgálatot, amibe saját diákotthonaik és az egyetem, de más közintézmények őrzése is beletartozott.

Október 28-a után a műegyetemi nemzetőrség szervezése és irányítása visszakerült magára az egyetemre, és ettől kezdve elválaszthatatlan volt Marián István alezredes személyétől, aki maga is egyetértett a Nagy Imre-kormány bejelentette politikai változásokkal, a szovjet csapatok kivonásával. A 22–23-i események békés menetében döntő szerepet játszó kommunista katonatisztet a hallgatók többsége elfogadta vezetőjének. Marián a nemzetőrség megszervezése során a diákok mellett elsősorban a honvédség tisztjeire és egységeire támaszkodott. Október 31-én parancsnoki és reszortfelelősi rendszert alakított ki,

később pedig a bizalom növelésére hallgatókat osztott be a tisztek mellé. A Műegyetem november elejére az egész budai oldal egyik legfontosabb fegyveres központja lett. Ennek a folyamatnak következő állomása az egyetemi nemzetőrök magasabb egységekbe szervezése, egyetemi nemzetőr hadosztály felállítása volt. E hadosztály részeként alakult meg 1-jén a Petőfi Sándor Első Egyetemi Nemzetőr Ezred. Szervező tevékenységének elismeréseként Marián István tagja lett a nemzetőrség élén álló Forradalmi Karhatalmi Bizottságnak, és 31-én bevásztották a Honvédelmi Minisztérium forradalmi bizottságába, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányba is.

November 3-án szervezetileg megszakadt Marián István és a műegyetemi nemzetőrség közvetlen kapcsolata, mivel az alezredes az egyetemista nemzetőrök képviselőjében bekerült a Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottságba. A 4-én hajnalban megkezdett szovjet támadás hírére Király Bélával, a nemzetőrség főparancsnokával és Kopácsi Sándorral együtt az alezredes kétségbeesett kísérletet tett a parancsnokság vezetőképességének megőrzésére. Ugyanakkor a Műegyetemen és a diákszállókban tartózkodó nemzetőröknek az ellenállás helyett a harc elkerülését javasolta. A többség beletörődött, hogy a küzdelem kilátástalan, így a Műegyetem épületeit ellenállás nélkül foglalhatták el a szovjet csapatok.

Menteni a menthetőt: autonómia, rehabilitáció

A szovjet megszállók katonai sikerei távolról sem jelentették a helyzet konszolidálását, a tanítás folytatásáig még hónapok teltek el. A disszertáció záró harmada több csomópont – az autonómiaküzdelmek, az évmulasztás elkerülésének biztosítása, a diákságnak a MEFESZ keretében vívott utóvédharca, valamint a megtorlás – köré csoportosítva mutatja be a restauráció folyamatát.

A társadalom tiltakozását kifejező általános munkabeszüntetés, valamint az új hatalom fegyveres erői, illetve a szovjet hatóságok razziái és letartóztatásai, a mozgás- és gyülekezési lehetőségek korlátozása közepette a tanév folytatása egyelőre fel sem merülhetett. Az ellenállást megjelenítő forradalmi bizottságok, illetve a nagy lendülettel szervezkedő munkástanácsok tevékenysége reményt nyújtott a demokratikus vívmányok védelmére. Az egyetemi forradalmi bizottság a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva az egyetemi oktatás reformjának október 23-a előtti programját vette ismét napirendre, szorosan együttműködve az egyetemek hivatalosan kinevezett irányító testületeivel. Ekkor még úgy tűnt, van lehetőség érdemi változtatásokra, hiszen a politikai bázisát megteremteni igyekvő kádári vezetésnek ezekben a hetekben a minél kevesebb konfrontáció állt az érdekében. Az Oktatásügyi Minisztérium élére kormánybiztosi minőségben visszahelyezett Kónya Albert

november 30-i, a felsőoktatás vezetői és a forradalmi bizottságok képviselői részére tartott tájékoztatóján az intézmények sérelmeinek orvoslását, korábbi nagyfokú önállóságuk visszaadását ígérte. A tanítás megkezdésével kapcsolatban a kormány szándéka egybeesett az intézményekével: a rendkívüli helyzet ellenére a tanévet be kell fejezni. Ugyanakkor az összes budapesti egyetem nevében a BME és az ÉKME képviselői leszögezték: az előadások megkezdéséről addig szó sem lehet, amíg a hallgatóság biztonságát a hatóságok nem tudják garantálni.

A Kádár-kormány politikájában december elején bekövetkezett fordulat, a forradalom vívmányai védelmében fellépő munkástanácsok vezetőinek letartóztatása, a statáriális eljárások megkezdése, a forradalmi önkormányzati testületek betiltása az egyetemen egyelőre nem éreztette hatását. A működés normalizálása során, decemberben az oktatók szabályos szavazással erősítették meg a forradalom alatt hozott határozatot az újraegyesítésről. Valamennyi kar az egységes Műegyetem visszaállítása mellett foglalt állást, a BME karai és az építészmérnöki kar egyöntetűen, az ÉKME két másik kara szótöbbséggel. A hivatalosan feloszlott forradalmi bizottság egyetemi tanár tagjai közül többen a Műegyetem autonómiajavaslatát kidolgozó közös, „egyetemközi” bizottságában folytatták az önállóság visszaszerzése érdekében kifejtett munkájukat.

1957. január elején a korábbi ígéretek ellenére, bár az egyetemek a személyi és tárgyi feltételek tekintetében készen álltak az előadások újrakezdésére, kiderült, hogy egyelőre mégsem folytathatják a munkát. Az egyetemi és kari vezetőségek először a letartóztatott hallgatók helyzetének tisztázása reményében még csak egyhetes csúszással számoltak, a hatóságok azonban, mivel úgy érezték, egyelőre nem rendelkeznek kellő befolyással a hallgatók körében, ehhez nem járultak hozzá. Az oktatók nem hagyták magukra a diákokat: részben az egyetem szakértői munkák bevételeiből létrehozott szociális alapja terhére, részben saját költségeikre több családnak is segínyt biztosítottak.

A „munka nélkül” maradt oktatók januárban az autonómiajavaslattal és a Rákosi-korszakban jogtalanul hátrányt szenvedett dolgozók rehabilitációjára vonatkozó előterjesztéssel foglalkoztak, valamint végrehajtották a központilag elrendelt tisztújítást, szinte teljes egészében megerősítve a korábbi vezetőket. Január végére azonban kiderült, hogy az összes autonómiaígéret ellenére a minisztérium még ezt a választási eredményt sem fogadta el, ehelyett a tanév végéig újra a hivatalban lévő vezetést bízta meg az egyetem irányításával. Hasonló lett a sorsa a rehabilitációs előterjesztéseknek is, ahogy az egyetemi oktatók részéről egyhangúlag támogatott autonómiajavaslatból sem valósult meg semmi. A hatalom fokozatos megerősödésével együtt járt a korábbi évek gyakorlatának folytatása.

A tanév megmentése

Az október 23-án félbeszakadt félév folytatására végül 1957 februárjában kerülhetett sor, de már egészen más légkörben, mint amilyenben alig néhány hete a januári kezdésre készülődtek az oktatók. A hatóságok világossá tették: a tanárok feladata kizárólag az oktató-nevelő és tudományos munka, a hallgatóké pedig a tanulás. Az ettől eltérő magatartás az egyetem létét fenyegeti, hiszen a minisztérium a félév végleges elhalasztását is kilátásba helyezte. Az oktatásügyi kormánybiztos félévkezdésre kiadott felhívása egyértelművé tette a kormányzat álláspontját az elmúlt hónapok eseményeiről: az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága decemberi határozatának megfelelően a történéseket végérvényesen ellenforradalomnak minősítette. Ugyanakkor a minisztérium jórészt politikai okokból tett néhány engedményt (kötelező oroszoktatás, ideológiai tárgyak, testnevelés, honvédelmi oktatás felfüggesztése) is, hogy a diákoknak több idejük legyen a szakmai tárgyra. Tekintettel a rendkívüli körülményekre, az egyetemek is könnyítéseket vezettek be. Az erőfeszítések összességükben eredményesnek mondhatók: sok kompromisszum árán, de sikerült az összes diák számára biztosítani annak lehetőségét, hogy évvesztés nélkül folytathassák tanulmányaikat.

Restauráció, megtorlás

Az egyetemek oktatóinak utóvédharcai mellett a diákok sem törődtek bele abba, hogy a november 4-i szovjet intervenció nyomán az elmúlt két hét minden eredménye és reménysége szertefoszlott. November közepén hozzáálltak az október 23-a előtti napokban országszerte megalakított független érdek-képviselői szervezetük, a MEFESZ újjászervezéséhez. A két műszaki egyetemen december első felében szervezték meg a diákok közös MEFESZ-szervezetük intéző bizottságát. Ekkor úgy tűnt, a független szervezet átveheti a széthullott DISZ szerepét. Januárban azonban a hatalom politikai és adminisztratív eszközeivel támogatott személyek mind nagyobb befolyásra tettek szert, és sikerrel akadályozták meg a MEFESZ hatékony tevékenységét. A demokratikus MEFESZ képviselői, hogy egyáltalán megmaradjon a szervezet, sorozatos engedményekre kényszerültek. A tanév újraindulásakor még sor került az egyetemi vezetőségválasztásokra, de a rohamosan szűkülő lehetőségeket látva a diákok egyre inkább passzívvá, kiábrándulttá váltak. A folyamat részeként az újjászervezett egyetemi pártszervezetek a központi utasításoknak megfelelően elérték saját, megbízható embereik MEFESZ-tisztségviselővé választását. Ezzel párhuzamosan folyt az egységes kommunista ifjúsági szervezet visszaállításának előkészítése: a pártvezetés döntése nyomán márciusban létrejött a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ). Rövid ideig

párhuzamosan létezett a két szervezet, miközben a MEFESZ irányításának kommunisták általi átvétele annyira jól sikerült, hogy a KISZ-szervezetek megalakítása után a MEFESZ tagjai szinte teljes létszámban csatlakoztak. Az okafogyottá vált, függetlenségét elveszített szervezet a tanév végével megszűnt.

Az újjászervezett párt- és KISZ-szervezetek 1957. tavaszi legfontosabb tevékenysége a hatalom által elrendelt, a hallgatókra és az oktatókra is kiterjedő fegyelmi eljárásokban való részvétel volt. Szisztematikus adatgyűjtést folytattak, ami pontosan végigkísérhető az egyetemi fegyelmi eljárások részben újonnan előkerült anyagaiban. (Emellett természetesen a politikai rendőrség hálózata is szolgáltatott információkat.) Disszertációnkban az eddigi legrészletesebb módon mutatjuk be a megtorlás műegyetemi mechanizmusát. Míg a kari fegyelmi bizottságok szolidaritásból igyekeztek kibújni a szigorú büntetések meghozatala alól, addig az MSZMP tagjai a terhelő tanúvallomások alapján összeállított javaslatukat egyszerre juttatták el az egyetemek vezetőihez, illetve felettes párt szervekhez és a minisztériumhoz, sőt, a terhelő nyilatkozatokat a nyomozó hatóságok is felhasználhatták. A szigorúbb ítéletek mögött a legtöbb esetben kimutatható a pártbizottság és a felettes szervek fellépése. A vezető oktatók esetében központilag lefolytatott eljárásokkal és fegyelmi ítéletekkel – amelyeket részletesen elemzünk – a többi oktatónak üzent a hatalom.

Bár kimondottan „műegyetemi per” nem volt, az események néhány szereplője nem kerülhette el a bírósági eljárást. Az elmarasztaló ítéletekkel zárult ügyekre összességükben igaz: ha a vádokban szerepeltek is az egyetemen történtek, önmagában az egyetemen „elkövetett” tettek miatt senkit sem állítottak bíróság elé. Az egyetemi hallgatókat és oktatókat érintő súlyos ítéletek mind olyan ügyekben keletkeztek, amelyek a megtorlás során a hatóságok figyelmének középpontjában álltak: részvétel a november 4-e utáni illegális ellenállásban, illetve forradalmi testületi tagság.

A diákok és az oktatók ellen indított fegyelmi eljárások legnagyobb hullámának lecsillapodása után, az 1957/58-as tanév kezdetével a hallgatók és tanáraik megfélemlítésből fakadó passzivitása a párt- és KISZ-vezetés számára már nem volt kielégítő, kezdetét vette az ideológiai azonosulás megkövetelésének programja. Ám mindhiába: az újabb és újabb ankétok, vitaestek, a vezető politikusok sűrű látogatásai és nagygyűlései ellenére a jelentések visszatérően fásultságról és közömbösségről szólnak. De legalább csend volt, igaz, a nyugalom fejében el kellett felejteni a forradalom emlékét.

A disszertáció témakörében megjelent publikációk

Műegyetem 1956–57. A forradalmi tanév története. Bp., Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2006. 148 p.

„A politikai közömbösség és fásultság konszolidációja.” A monolit ifjúsági szervezet visszaállítása a Műegyetemen. = *Szabolcs-Szatmár-beregi Szemle* 31 (2006) 4. 475–483.

Egy vidéki forradalmár – Szigethy Attila. Az ókortudós és a sors – Brusznai Árpád. Soha nem engedett '56-ból – Krassó György. A valódi munkásvezér – Rácz Sándor. = *Hősök. Akik a nemzetért éltek, haltak.* Szerk. Simon István. Bp., Totem Plusz Kiadó, 2008. 102–105., 114–117., 122–125., 130–133.

A műegyetemisták nagygyűlése. = „*Mi, szegediek megtettük az első lépést...*” *Konferencia a MEFESZ megalakulásának 50. évfordulóján, Szeged, 2006. október 17–18.* Szerk. Bencsik Péter. Szeged, Universitas Szeged Kiadó, 2008. 62–72.